

تا به خورشید به پرواز بَرَم

یاد نامه دکتر حمید محامدی

به اهتمام کتایون مزداپور
هایده معیری (محامدی)

کتاب روشن

فهرست

پرواز دوست

بخش سوم: فرهنگ و تاریخ

پایان سخن

چند شعر از حمید محامدی:

بازنگری و بازخوانی یک گِل‌نبشته از خزانهٔ تخت‌جمشید

گِل‌نبشتهٔ PT 10a

عبدالمجید ارفعی

سرآغاز

گِل‌نبشته‌های خزانهٔ تخت‌جمشید در سال‌های ۱۹۳۶ تا ۱۹۳۸میلادی(برابر با ۱۳۱۵ تا ۱۳۱۷خورشیدی) در ساختمان‌هایی پیداشدند که یافته‌های دیگر نشانگر انبار سلطنتی آن بودن آن جایگاه است. از این روی کاوشگران، که از مؤسسهٔ شرقی دانشگاه شیکاگو بودند، آن را "Treasury" نامیدند، یعنی"خزانه، گنجینه". چنین شد که گِل‌نبشته‌های یافته در آن را نیز گِل‌نبشته‌های "خزانهٔ تخت‌جمشید" (Treasury Persepolis) می‌خوانند (با نشانهٔ کوتاه نوشتPT) تا متمایز از گِل‌نبشته‌هایی باشد که در سال‌های ۱۳-۱۳۱۲ در دو اتاق در باروی شمالی تخت‌جمشید یافته شده است و آن‌ها را Persepolis Fortification Tablets "گِل‌نبشته‌های باروی تخت‌جمشید" می‌نامند. شمارهٔ گِل‌نبشته‌های "خزانهٔ تخت‌جمشید" در حدود ۷۵۰ گل نبشتهٔ سالم و ناقص است.

زمان این گِل‌نبشته‌ها از سال سی‌ام داریوش بزرگ (۴۹۲پ م) تا هفتم اردشیر یکم (۴۵۸پ م) است و زمان گِل‌نبشته‌های باروی تخت‌جمشید از سال سیزدهم (۴۰۹ پ م) تا سال بیست‌وهشتم (۴۹۴ پ م) داریوش بزرگ.

شادروان جرج کامرون در کتاب سترگ خود به نام Persepolis Treasury Tablets ("گِل‌نبشته‌های خزانهٔ تخت‌جمشید") هشتادوسه گِل‌نبشته و بیست‌وهفت قطعه را که به زبان ایلامی هخامنشی است و یک گِل‌نبشته به زبان بابلیِ‌نو، همراه با یادداشت‌های بسیار سودمند در سال ۱۹۴۸ میلادی(۱۳۲۷ خورشیدی) به چاپ رسانید. وی همچنین در سال‌های ۱۹۵۸ پنج گل‌نبشته و در ۱۹۶۵ بیست گل‌نبشتهٔ دیگر را همراه با بازنگری‌های تازه از متن‌های به چاپ رسیده در کتابش، منتشر کرد.[۱]

پرداخت بخشی از دستمزد ماهانهٔ کارگرانی که یا در تخت‌جمشید و یا یکی از جاهایی نه چندان دور از آن کار می‌کنند به سیم، موضوع اصلی در این

گِل‌نبشته‌ها است. این موضوع به دو گونه بیان شده است: ۱) نامه‌های دستوری که در آن‌ها فرادستی به فرودست خود فرمان پرداخت دستمزدها را می‌دهد، و ۲) یادآوری دستمزدهای پرداخت‌شده که شادروان کامرون آن‌ها را Memorandum ("یادداشت") می‌نامد. در گِل‌نبشته‌های خزانه، سیم پرداخت‌شده در ازای کسری از دستمزدهای ماهانه‌ای است که می‌بایست به صورت گندم/جو و یا شراب/آبجو پرداخت می‌شد. در گِل‌نبشته‌های باروی تخت‌جمشید پرداخت دستمزدها همواره به کالا، گندم/ جو و یا شراب/ آبجو، بوده‌است.

نگارنده در بازنگری‌های خود از گِل‌نبشته‌های خزانه در موزهٔ ایران باستان به نکته‌های تازهٔ چندی بر خورد که بی هیچ گمانی آن استاد بزرگ، که از پیشکسوتان رمزگشایی گِل‌نبشته‌های ایلامی‌هخامنشی است، به علّت کوتاه بودن زمان اقامتش در ایران، فرصت باز نگری خوانش خود را نداشته و امکان بازنویسی و بازخوانی را به آیندگان سپرده است. خوانش گِل‌نبشتهٔ PT 10a (PTT 99) در این مقاله تنها پس از زدودن رسوب سختی میسّر شد که بر آن نشسته بود.

هنگامی که روانشاد کامرون متن ناقص و شکستهٔ PT- 497 را با عنوان PT 10a منتشر کرد، نوشت که "رویهٔ پشت متن آن چنان فرسایش یافته است که خواندن را غیر ممکن می‌نمایاند." (PTT 99). این سخن کامرون براساس نسخه‌برداری به احتمال سریعی بوده است که او در تهران از این گِل‌نبشته کرده و آن را بی آن که نسخه‌برداری خود و یا عکس آن را به چاپ برساند، انتشار داده است.

کامرون این گِل‌نبشته را که امروزه در تالار کتیبه‌های موزهٔ ملّی ایران به شمارهٔ ب .ک. ۲۱۵۰ جای دارد، به هنگام بازنگری‌های خود در سال ۱۳۴۲ (= ۱۹۵۳ میلادی) از گِل‌نبشته‌های بچاپ رسیده در کتابش، باز بینی نکرده است (نک: کامرون 1965). نگارنده در آن زمان که برای برپایی تالار کتیبه‌های مورهٔ ملّی ایران و ساماندهی کتیبه‌های به خط‌های میخی موجود در موزهٔ ایران باستان بدان جای فراخوانده شده بود، به هنگام بازنگری‌های خود از گِل‌نبشته‌های خزانهٔ تخت-جمشید، به این گِل‌نبشته برخورد و دریافت که آنچه را که کامرون "فرسایش" پنداشته، به راستی رسوب سختی است که همهٔ سطح پشت گِل‌نبشته را پوشانده بود. با پاک‌سازی رسوب، آنچه بازمانده بود، قابل خواندن شد. افزون بر این، نگارنده دریافت که به هنگام نسخه‌برداری به سبب کمبود زمان، کامرون یک سطر را به تمامی جا انداخته و در پی آن، ناگزیر شده است در متن به چاپ رسیده به باز سازی آن سطر، به گونه‌ای نادرست بپردازد.

متن PF 10a در بردارندهٔ دو آگاهی با ارزش از زبان ایلامی هخامنشی است. نخست آن که این متن مسجّل می‌کند که واژهٔ "سیم" در زبان ایلامی هخامنشی *lan* بوده‌است. این واژه هم‌آوا با واژه‌ای است که برای پیشکشی‌های دینی در برگزاری آیین‌هایی برای ایزدی ویژه به کار می‌رفته است. واژهٔ *lan* با واژهٔ *lani* در ایلامی میانه مطابقت دارد؛ همانگونه که واژهٔ ایلامی هخامنشی *lašda* یعنی "زر" با ایلامی میانهٔ *lansit* مطابقت می‌کند. دوم این که در این متن نخستین بار است که خواندن یک عدد، یعنی *liuli* امکان می‌یابد. این عدد به صورت مخرجی از یک کسر در ایلامی هخامنشی ضبط شده است.

متن

دو برگردان زیر برای یادآوری و مقایسه با هم می‌آید. نخست برگردان شادروان کامرون (به شیوهٔ نگارش آن شادروان که در مجلد ۲۴ مجلهٔ JNES (۱۹۶۵)، صص ۱۶۷ تا ۱۹۲چاپ شده است و سپس برگردان نگارنده براساس شیوهٔ ارزش آوایی شکل‌ها که از سوی شادروان هلِک ارائه شده است (1969: 83-86).

از تلاش‌های پسرم آرش برای محاسبه تمامی احتمالات برای شناخت و محاسبهٔ مقدار *liuli* که در پشت گِل‌نبشته قرار دارد و نیز دوست گرامیم آقای دکتر استالپر که خواندن واژهٔ *lan.lg* را به درستی شناسایی کرده و مشوق اینجانب برای چاپ این مقاله بود و از خانم مرضیه کاظمی که مرا در آماده‌سازی این وجیزه یاری داده‌اند، بسیار سپاسگزارم؛ نیز با سپاس بسیار از جناب آقای محمّدرضا مهراندیش، مدیریّت محترم موزهٔ ملّی ایران که اجازه دادند این گِل‌نبشته را به چاپ برسانم.

برگردان کامرون

1

بازنگری و خوانش نگارنده:

1 ⌜*Bar*⌝ *-ra-at-ka-ma kan-za-bar-ra*
2 *tú-ru-iš m.Tar-ka-a-u-iš na-an-*KI+MIN[1]
3 *28 kur-ša-um 6½ ba-su-ka*
4 *la-an*[2]*.lg m.du-ka-be m.*
5 *Ra-a-ma-zi-ut-ra ša-ra-man-*[a] ⌜*na*⌝
6 *ap id-du* UDU.NITÁ*.lg a-ak*
7 GEŠTIN*.lg ša-ak-ki-mi* ⌜*h(?).*⌝ *hi-ya-]*
8 *ma-zi-ka te-be [ ]*
9 *d.*ITU*.lg d.*[3] *Ha-[du-kan-na-iš(?)-mar]*
10 *ku-*[a]*iš*⌝ *[d.]*

edge 11 [ ]
12 [ ]
13 [ ]
14 [14 m.ruh.lg lu-ra-ka 3 pan-su-kaš a-ak 6]

rev. 15 li-u-li ir-mi-ki ap pa-ri-[ma-ak]
16 9 m.ruh.lg lu-ra-ka 1 ba(?)-su-ka[š]
17 a-ak ⌜li⌝-u-li ir-mi-ki ap pa-ri-ma-[ak]
18 9 m.ruh.lg lu-ra-ka 1 ba-su-kaš[4]
19 ap[5] *pa-ri-ma-ak* PAP(?)[6] *32 m.*
20 ruh.lg la-an.lg[7] *hu-be*
21 m. ⌜Pi⌝ -da-pir-ma a-ak m.

u.e. 22 a[k(?)-k]a(?)-ya-še zi(?)-
23 ⌜ka(?)-⌝ ya

ترجمه:

۱ به بَرتَکَمَ (Baratkama)، گنجور بگو،
۲ ترکاویش (Tarkâwiš) گوید:
۳-۴ ۲۸ کَرش، ۱/۲ ۶ پَنسوکَش سیم،
۴ به گچکاران(؟)،
۴-۵ که رامَزیتر (Rāmazitra) مقسم (مواجبشان) است،
۶ باید به آنان صادر (= پرداخت) شود،
۶-۷ دام کوچک و شراب به جای معادل (پرداختی)،
۷-۸ بر (روی) *hiyamzika*
۹-۱۱ از ماه یـ[ـکم(؟) تا ماه چهارم(؟)]
۱۱-۱۳ [.....]
۱۴-۱۵ [به ۱۴ مرد، هر یک (معنی لغوی: به تنهایی) ۳ پَنسوکَش و] ۱/۸[۶] صادر شود (= پرداخت شود)،
۱۶-۱۷ به ۹ مرد، هر یک (معنی لغوی: به تنهایی) ۱ پَنسوکَش و ۱/۸ صادر شود (= پرداخت شود)،
۱۸-۱۹ به ۹ مرد، هر یک (معنی لغوی: به تنهایی) ۱ پَنسوکَش صادر شود (=پرداخت شود)،
۱۹-۲۰ مجموع ۳۲ مرد.
۲۰-۲۳ آن سیم را پیدَپیرمَ (Pidapirma) و همراهش (= همکارش) محاسبه کردند.

مهر: Type 1 روی لبه چپ. اندازه: ۲۴×۵۹×۶۶ میلیمتر.

پی‌نویس‌ها:

۱ *an-KI+MIN*– روی لبهٔ راست نوشته شده است.
۲ *AN* روی پاک‌شدگی نوشته شده است.
۳ *an* روی پاک‌شدگی نوشته شده است.

[۴] *kaš* روی لبهٔ راست نوشته شده است.
[۵] *ap* روی پاک‌شدگی نوشته شده است.
[۶] PAP روی پاک‌شدگی نوشته شده است.
[۷] پاک‌شدگی پس از .lg.

یادداشت‌ها:

سطر ۳:

واژهٔ ایرانی پَنسوکَش (*pansukaš*) برابر با واژهٔ بین النهرینی *šeqlu* (*šeqel* در حالت stative) است. هر پَنسوکَش یا شِقِل برابر با ۸/۳۳ گرم نقره است و هر ۱۰ پَنسوکَش برابر با یک کَرشَ است.

سطرهای ۴ و ۶:

با جا انداختن سطر ۶، *ap iddu* UDU.NITÁ.*lg* به هنگام نسخه برداری، شادروان کامرون تصور کرده است که نویسندهٔ متن سطری که باید دربردارندهٔ عبارت *ap iddu* به معنای "باید به آنان صادر (= پرداخت) شود" باشد، جا انداخته است. از این رو خود را مجبور به افزودن سطر ۴ (بین دو علامت ‹ ›) دیده است.

سطر ۴ (سطر ۵ PT 10a کامرون):

شادروان کامرون با خواندن دو شکل به صورت *-na DINGIR*.lg ، ناگزیر شده است که در انتهای سطر ۴، که خود آن را بازسازی کرده است، عبارت -*ip*-^{hal}*RUH*^{idg} را پیش از *na* *DINGIR*^{idg} بیافزاید و آن را به "مردانِ خدا" ترجمه کند، امّا این خوانش مورد مشابهی در هیچ یک از دیگر متن‌ها ندارد. همانگونه که در تصویر می‌توان دید، شکل نخست را باید *la* خواند و نه *na* و به جای *DINGIR* آن را باید *an* ، به صورت تلفظی‌اش خواند. این خوانش با تکرار این دو شکل در سطر ۲۰ تأیید می‌شود. از این رو این دو را باید *la-an*.lg به معنای "سیم" خواند که با آن چه از محتوای متن انتظار می‌رود مطابقت می‌کند. این همانگونه است که روانشاد کامرون نیز انتظار آن را داشته و در سطر ۴ خود، آنگونه که می‌بایست، آن را *KÙ.BABBAR*^{idg} بازسازی کرده است. به کارگیری واژهٔ *lan* یعنی "سیم" در عبارتی که انتظار KÙ.BABBAR^{idg} می‌رود، به حدس و گمان‌های دیرینی که در مورد ترجمهٔ واژهٔ ایلامی میانهٔ *lani* به "سیم" در عبارت *la-ni la-an-si-it-in-ni hu-ut-táh* "از زر (و) سیم ساختم"، بود پایان می‌دهد (نک: Lambert 1965:31، Steve 1965:21 و Hinz & Koch 1987: 804).

ak- در *m.ak(?)-ka-be*:

همانگونه که کامرون خود اشاره کرده است (PTT 100) شکلی که (?)-ak خوانده "بیشتر همچون *du* یا *ap* است." در مقایسه با شکل *ap* در آغاز سطر ۶، این شکل را باید *du* خواند و نیز واژهٔ m.*ak(?)-ka-be* باید به m.*du-ka-be* یعنی "گچکاران(؟)" اصلاح شود (نک PFT 682 ذیل واژه *dukape*).

سطرهای ۵-۴:

شکلی که شادروان کامرون در نام Rāmzisra آن را -*is*- خوانده است باید به *ut* اصلاح شود. (تفاوت این دو شکل در شیوه نگارش است. *ut* به صورت 𒌓 نوشته می شود و *is* به صورت 𒄑) از آن رو که این شکل همانگونه که در عکس آن به آشکارا دیده می شود، -*ut*- نوشته شده است، بایستی این نام ایرانی Ra-a-ma-zi-ut-ra خوانده شود. با استناد به خواندن کامرون، هَلِک (1969: 747b) و مایرهوفر (1973: 223, 4.1399) آن را گونه‌ای از نام Ri-ma-zi-iš-ša دانسته و مایرهوفر صورت ایرانی آن را -*Raiva(t)-čiθra** " از نژاد برتر" می‌داند. با توجه به صورت نوشتاری -Ra-a-ma که نشان دهندهٔ واک /ā/ است، نگارنده می‌پندارد که شاید بهتر باشد که صورت ایرانی بخش نخست این نام را از بُن -*Rāma** "رام، رامش" (همانند نام‌های [ibid,idem] Ramakka < **Rāma-ka-* .[ibid,idem 222 8.1993] Ramad¤wiš < **Rāma-dahyu-* 222 8.1395و Ramakašara< **Rāma-xšaθra-* [ibid, idem 222 8.1396])، شاید به معنای "رامش خاندان/نژاد" و یا "خاندان/نژاد رامش‌بخش" دانست.

سطر ۸-۷: *hiyamazika*

خواندن این واژه بر اساس بازسازی کامرون (Cameron 1965: 172، بحث ذیل PT 1963-3) است، به درستی روشن نیست که باید آن را یک واژه دانست یا دو واژه.

سطر ۸:

همانگونه که کامرون اشاره کرده است شکل پس از -*be .te* است (PTT 100). نگارنده می پندارد که واژه *tebe* ممکن است گونه ای از واژه *tebba* «بر»، «روی» باشد (در Xph 26 نگاه کنید به PFT 761 ذیل واژه *tebba*). اگر این پندار درست باشد ممکن است *hiyamazika* بخشی از بنایی باشد که احتمالاً در تخت جمشید جای داشته است.

سطر ۹:

نام ماه که تنها نخستین هجای آن -*Ha* برجای مانده، می توان آن را *Hadukannaš* (ماه یکم) و یا *Hašiyatiš* (ماه نهم) باز سازی کرد، و اگر بازسازی نگارنده از سطر ۱۴ درست باشد، به سختی می توان نام *Hanamakaš* (ماه دهم) را باز سازی کرد.

سطرهای ۱۳-۱۰:

این چهار سطر می بایست دربردارنده یک نام ماه، مجموع تعداد ماه، و سال بوده باشد. مجموع تعداد ماه و نیز نام آخرین ماهی که به جهت کار کردن دستمزد دریافت شده است، به بازسازی سطر ۱۴ بستگی دارد؛ با این پندار که تنها یک گروه از کارگران در سطرهای از میان رفته دستمزد دریافت کرده اند.

اگر برداشت نگارنده از بازسازی سطر ۱۴ درست باشد، نام ماه در سطر ۱۰ را باید *Karmabataš* (ماه چهارم) و یا *Miyakannaš* (ماه دوازدهم) را بازسازی کرد و به دنبال آن *PAP 4 ITU.lg ha-tu-ma* "مجموع در مدت ۴ ماه".

از آن رو که در دو گل‌نبشته دیگر که در آن ها از Rāmzitra نام برده شده و تاریخ سال/ سال های نوشتن گل‌نبشته از میان رفته است، به هیچ روی نمی توانیم سال گل‌نبشته را بازسازی کنیم. با توجه به این که Baratkama در میانهٔ سال های دوم تا ششم خشایارشا منصب گنجوری داشته است، تنها می‌توانیم بگوئیم که زمان نگارش این نبشته باید یکی از این سال‌ها باشد.

سطرهای ۱۵-۱۴:

بازسازی سطر ۱۴ با این پندار بوده که سطر ۱۳ دربردارندهٔ گروه کاری دیگری نبوده است. اگر این پندار درست باشد، براساس مجموع کارگران داده شده در سطر ۱۹، تنها احتمال ممکن تعداد ۱۴ مرد است. بازسازی واژه *lu-ra-ka* "به تنهایی (= هر یک)" براساس وجود این واژه در سطرهای ۱۶ و ۱۸ در همین کاربرد است.

با محاسبه همه گونه احتمال از نظر تعداد ماه‌های دریافتی و مقدار دریافتی، تعداد کارگران و فضای موجود در انتهای سطر ۱۴، تنها احتمال ممکن که پاسخی درست را به دست می دهد، ۳ پَنسوکَش و $^{6}/_{8}$ یک پَنسوکَش برای هر مرد است (به دنبالهٔ مقاله نگاه کنید). نیز بسنجید با متن PT 49، که یکی از دو متنی است که در آن‌ها یکی از گروه‌های "گچکار(؟)" بیش از ۳ پَنسوکَش نقره دریافت می کند و هر یک از پسران گروه ،یک و کسری از یک پَنسوکَش دریافت می‌کنند.

اگر نتیجه‌گیری نگارنده، با توجه به همهٔ احتمال‌ها، درست باشد می‌توان برای معنای واژه *liuli* مقدار عددی ۸، که تنها در این متن آمده و نیز مقدار عددی کسر $^{1}/_{8}$ را برای *liuli irmaki* پیشنهاد کرد. (برای *irmaki*- که برای نشان دادن یک کسر به کار برده می‌شود، نگاه کنید به PFT 704).

محاسبه:

مقدار کل دریافتی در هر ماه	مقدار دریافتی در هر ماه	تعداد مردان
۵۲/۵ پَنسوکَش	۳ ۶/۸ پَنسوکَش	۱۴
۱۰/۱۲۵ پَنسوکَش	۱ ۱/۸ پَنسوکَش	۹
۹ پَنسوکَش	۱ پَنسوکَش	۹

مجموع کل دریافتی در یک ماه: ۷۱/۶۲۵ پَنسوکَش

مجموع کل دریافتی: (سطر ۳) ۲۸۶/۵

تعداد ماه ها ۴= ۷۱/۶۲۵ : ۲۸۶/۵

کوتاه‌نوشته‌ها:

JNES	Journal of Near Eastern Studies
PF	designates texts published in PFT
PFT	Persepolis Fortification Tablets
PT	designates Treasury texts published in PTT and in JNES 17 and 24
PTT	Persepolis Treasury Tablets

مرجع‌ها:

Cameron, G.C, Persepolis Treasury Tablets, *Oriental Institute Publications* 65. Chicago: The University of Chicago Press, 1948.

____________, *JNES* 17, (1958),161-176.

____________, *JNES* 24, (1967),167-192.

Hallock, Richard T., Persepolis Fortification Tablets, *Oriental Institute Publications* 91. Chicago: The University of Chicago Press, 1969.

Lambert, M. 1965. Les inscription élamites de Tchoga-Zanbil, *Iranica Antiqva* 5: 18-38.

Mayrhofer, Manfred, 1973. Onomastica Persepolitana, Das Altiranische Namengut der Persepolis-Täfelchen, *Österreichische Akademie der Wissenschaften Philophisch-Historische Klasse,* Sitzungsberichte, 286. Band. Wien: Verlag der *Österreichischen Akademie der Wissenschaften..*

در صورت داشتن هر گونه نظر و یا اصلاحی سپاسگزار خواهم بود اگر با نشانی زیر با نگارنده تماس بگیرید: